

Sosyalist Ülkeye Dışarıdan Bakmak: Andre Gide, Lion Feuchtwanger ve Suat Derviş'in Sovyetler Birliği'ndeki Bazı Meselelere Yaklaşım Biçimleri (1936-1937)

Abdulazim Şimşek¹

Öz

Rus coğrafyası, Sovyetler Birliği'nin (1922) kuruluşundan sonra ve bilhassa 1930'lu yıllarda birçok aydınının, gazetecinin, siyasinin ve gezginin merakını depreştirmişti. Kimileri bu şansa erişmiş, gizem dolu coğrafyaya seyahat ederek merakını gidermişti. Çoğu zaman Sovyetlerin propagandasına hizmet etme beklentisiyle misafir edilenlerin gezip görebileceği yerler önceden tayin edilirdi. 1925 yılında kurulan VOKS'un davetlisi olarak Leningrad veyahut Moskova'ya ayak basılırdı. Sovyetleri ziyaret etmek genellikle belirli bir plan dahilinde yapıldığından ziyaretçilere de bu plana sadık kalmak düşerdi. Ancak seyahat edenin talebine bağlı olarak Kafkasya, Ukrayna veya Sibiryaya gezi programına dâhil edilebilirdi. Gezginler, sosyalist sisteme, kültüre, siyasete ve toplumsal yaşama dair gözlemlerini kaleme aldılar. Sonuç olarak geniş çaplı bir literatür meydana geldi. Öyle ki ziyaret edenlerin geride bıraktığı notlar, gezi yazıları ve kitaplar sonraki yıllarda, özellikle de Batı'da, spesifik çalışmalara konu olmuştur. Bu çalışmaya dâhil edilen Andre Gide'in *Retour de L'U.R.S.S of 1936* ve Lion Feuchtwanger'in *Moscow 1937* ve Suat Derviş'in *Niçin Sovyetler Birliği'nin Dostuyum?* eserleri birer örnektir. Adı geçen üç yazarın eserleri diğerlerine oranla aynı önem taşıyor. Çünkü yazıldıkları dönemde ve sonrasında en çok tartışılan politik gezi metinleri olarak değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler: Sovyet, Gezi, Andre Gide, Lion Feuchtwanger, Suat Derviş, VOKS, Moskova, Leningrad.

¹Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi, Sezai Karakoç Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, abdulazimsimsek@gmail.com, ORCID: [0000-0003-1787-003X](https://orcid.org/0000-0003-1787-003X).

Makale Gönderilme Tarihi / Article Submission Date: 30.11.2024

Makale Kabul Tarihi / Article Acceptance Date: 24.03.2025

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) lisansı altında açık erişim olarak yayımlanmaktadır.

Authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published as open access under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) license.

Looking at the Socialist Country from the Outside: Andre Gide, Lion Feuchtwanger and Suat Derviş's Approach to Some Issues in the Soviet Union (1936-1937)

Abstract

After the establishment of the Soviet Union (1922) and especially in the 1930s, Russian geography depressed the curiosity of many intellectuals, journalists, politicians and travelers. Some had this chance and satisfied their curiosity by traveling to the mysterious geography. Most of the time, the places where the guests could visit and see in anticipation of serving the Soviet propaganda were predetermined. Founded in 1925, VOKS used to land in Leningrad or Moscow at the invitation of VOKS. Since visiting the Soviets was usually done according to a specific plan, it was up to the visitors to stick to this plan. However, depending on the traveler's request, the Caucasus, Ukraine or Siberia could be included in the itinerary. The travelers wrote down their observations on the socialist system, culture, politics, and social life. As a result, a large literature has emerged. So much so that the notes, travel writings and books left behind by the visitors were the subject of specific studies in the following years, especially in the West. Included in this work is Andre Gide's *Retour de L'U. R.S.S* of 1936 and Lion Feuchtwanger's *Moscow 1937* and Suat Derviş's *Why Am I a Friend of the Soviet Union?* His works are exemplary. The works of the three authors mentioned are of particular importance compared to the others. Because they can be considered as the most discussed political travel texts at the time they were written and after.

Keywords: Soviet, Travel, Andre Gide, Lion Feuchtwanger, Suat Derviş, VOKS, Moscow, Leningrad.

Extended Abstract

The aim of the study is to present three authors' perspectives who traveled to the Soviet Union from different geographies in the second half of the 1930s, Andre Gide's *Return from the USSR*, Lion Feuchtwanger's *Moscow 1937* and Suat Derviş's *Why Am I a Friend of the Soviet Union?* to analyze observations of Soviet society in the context of similarities and differences. In a way, this is an attempt to understand what kind of image the Soviet Union had from the mirror of the West. For this reason, the political attitudes of the authors before the visit, their perspectives on the Soviets and the purpose of their trip will be one of the main points. What did the travelers see? Provided that permission was obtained from the Soviet Union, people from professions such as doctors, professors and engineers could also visit. He didn't necessarily have to be a famous person in his field. However, the desire of the Soviet Union is for people who are famous in their countries to visit the Soviets, and then to tell what they see in the Soviets in their countries for the benefit of the Soviets. How much did visitors to the Soviets know about Russian geography, history, and culture that they were disappointed by what they saw? What did he expect to see when he set foot in the Soviets, and what did he begin to sneer at what he saw? The dream of paradise created in the head has given up in the face of

reality. The Soviet Union cared a lot about what it did in the field of culture, art and industry. For this reason, he wanted to show this to Western intellectuals in particular. It's kind of like an exhibition. Because he wanted to belong to Western culture. For example, those who left Africa and the Middle East were not given that much importance, the most important thing was to be appreciated by those who left the West. They wanted to show that they belonged to the West. The sculpture, literature, ballet, opera, painting, etc., of the Tsarist period were all products of the West. The revolution itself was a product of Western thought. Although the West was capitalist and imperialist, it was still the source of production. In the context of the mutual interest between the West and the Soviet Union, we consider it necessary to briefly touch on the VOKS, one of the most important propaganda institutions of the Soviet Union. Because the answer to the questions of who took care of the visitors of the Soviet Union, how they were hosted, and how the places they visited were determined are hidden in the field of activity of VOKS. Finally, "The daily life of the people; How was his interest in clothing, culture and art, and education interpreted? What was Stalin's counterpart in society? According to the authors, did the socialist system represent a sharp break or was it a continuation of tsarism?" Such studies in Turkey do not exceed the fingers of one hand yet. A comprehensive analysis of the world's, the West's, and even Turkey's interest in the Soviets has not yet been made through political trips. Such matters of note stand in a vacuum. In Turkey, scholars focus on either Turkish-Soviet relations or the October Revolution. By the way, it is useful to underline an issue. It is difficult to find an objective interpretation of the history of the Soviet Union in Turkey. Generally, either texts in an anti-communist/anti-Soviet framework that are weak in terms of quality are put forward, or a historiography that beautifies the Soviets is preferred. It is necessary to examine the question that has not yet been explored in Turkey, such as how foreign political travelers treated the Soviets politically. A careful examination of a number of sources has shown that the West used the products of political travelers as a method to understand the Soviets. Because the New Economic Plan (1922-1928) and the First Five-Year Plan (1928-1932), which the Soviets put into practice in the socialist system, were interested in every policy, economic, political, cultural and so on. For this reason, the most important data about the 1930s are the personal data of political travelers. Some Western writers and intellectuals traveled to the Soviets to reinforce their negative thoughts and some to deepen their positive thoughts. Andre Gide traveled to the Soviet Union from France, Lion Feuchtwanger from Germany, and Suat Derviş from Turkey. Here, we will emphasize the paper emphasizes and the difference of what they observed at their time. It should not be forgotten that they were traveling to the Soviets, one from Germany and the other from France. Of course, their expectations and interpretations would be different. One of the biggest mistakes in Soviet historiography is to pretend that the Soviets had what they didn't have. And when it turns out that it is not, great disappointment is expressed. To the criticism of the Soviets, how much did the visitors to the Soviets know? We must draw attention to the two-sided criticism. Finally, Anre Gide's work, which reflects his disappointment after

seeing the Soviets, was attacked by the socialists. Lion Feuchtwanger, who set foot in the Soviets soon after, was again criticized for writing about the Soviets as the communists knew them. Both of them were subjected to heavy criticism for not being able to give what was expected to their environment. Derviş's text has also been heavily criticized in Turkey because it is full of flourishes from beginning to end.

Giriş

Sovyet sistemindeki gelişmeler; Yeni Ekonomik Program (NEP), din karşıtı eylemler, gençlik örgütlenmeleri ve parti içi kavgalar Batılı aydının ilgi odağı hâline geldi. Reel sosyalizmin uygulamalarını yerinde görmek isteyen gazeteciler, siyasilere, bilim insanları ve gezginler soluğu Moskova ve/yahut Leningrad'da aldı. İki savaş arası dönemde dünyanın dört bir yanından Sovyetlere yolu düşenlerin sayısı bir hayli fazla idi. Bu isimler arasında Panait İstiraiti, Romain Roland, Walter Benjamin, Bertrand Russel, İlya Ehrenburg, G.H. Wells, Berthold Brecht, Sydney ve Beatrice Webb, Paul Robeson, Frank Lloyd Wright, Gordon Craig, Edmund Wilson, Antoine de Saint Exupery, E. H. Carr ve daha niceleri vardı. Sayı daha da arttırılabilir. Çeşitli deneyimler yaşayan ziyaretçiler, memleketlerine döndüklerinde izlenimlerini yazıya geçirdiler. Sonuç olarak farklı açılardan tasnifi yapılabilecek kadar geniş bir literatür meydana geldi. O yıllarda Sovyetler Birliği, büyük ölçüde, bu gezi yazıları üzerinden okunuyordu, yorumlanıyordu. Yani Sovyetlerde arşivler henüz açılmamışken, Sovyet gezilerine katılanların kaleme aldıkları metinler, birinci el kaynak işlevini görüyordu. İşte bu metinlerin mahiyetini keşfeden Batılı akademik çevreler, 1980 sonrasında bunları titizlikle mercek altına aldı. Haliyle Batı'da bunlarla ilgili çok sayıda makale ve kitap neşredildi, tezler yazılmıştır. Nihayetinde bu alanda zengin bir birikim meydana geldi. Gezi yazıları üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde ilk göze çarpan şey, onların politik yönüne yapılan vurgudur. Nitekim belki de ilk defa, Uzakdoğu Asya'dan Avrupa'ya, Amerika'dan Ortadoğu'ya kadar dünyanın farklı coğrafyalarından siyasi amaç gözetilen geziler yapıyordu. Bu nedenle hatıratlarda ve bu hatıratlar üzerine yapılan çalışmalarda kullanılan kavram da dikkat çekicidir.

Seyahatlerin önemini vurgulamak için makale ve kitap başlıklarında, metinlerin içinde Türkçe karşılığı "hac" olan İngilizce "pilgrime" sözcüğü kullanılmıştır. Yani Sovyetlere yapılan seyahatler, Müslümanların hac farızası gibi kutsanmıştır. Kopeç'in de fark ettiği gibi Batı'dan insanlar, Sovyetlere [Müslümanların] Mekke'ye yaptıkları [hac farızası gibi] ya da uzun zamandır beklenen bir tatil niyetiyle seyahat etmişlerid Kopeç, 2011:156).

Sovyetlere yapılan geziler hakkında münhasıran çalışmalar yapan öncü isimlerin bazıları şunlardır: Paul Hollander'in *Political Pilgrims: Travels of Western Intellectuals to the Soviet Union. China and Cuba 1928-1978* (New York: Oxford Univ. Press, 1981), Sylvia R. Margulies, *The Pilgrimage to Russia. The Soviet Union and the Treatment of Foreigners 1924-1937* (Madison: Univ. of Wisconsin Press, 1968); Ludmila Stern: *Western Intellectuals and the Soviet Union, 1920-40. From Red Square to the Left Bank*, London, Routledge, 2007. Michael David-Fox: *Showcasing the Great Experiment. Cultural Diplomacy and Western Visitors to the Soviet Union, 1921-1941*, Oxford, Oxford University Press, 2012. Michael David-Fox: *The Fellow Travelers Revisited. The "Cultured West" through Soviet Eyes*. In: *Journal of Modern History* 75 (2003), 2, pp. 300-335.

Makale türü çalışmalarda genellikle ya tek yazarın metni tetkik edilmiş ya da aynı ülkeden Sovyetlere seyahat edenlerin eserleri birlikte değerlendirilmiştir. Biz ise farklı coğrafyalardan, ancak aynı saiklerle yolu Sovyetlere düşen üç aydının; Andre Gide, Lion Feuchtwanger ve Suat Derviş'in farklılıklar ve benzerlikler bağlamında eserlerini tahlil edeceğiz. Peki neden bu üç yazar? Sorunun cevabını belirli mantık silsilesi içerisinde sıralarsak; birincisi Sovyetleri ziyaret edenlerin sayısı hayli fazla olduğundan çalışmayı Gide, Feuchtwanger ve Derviş'in eserleriyle sınırlandırmak icap etti. İkincisi Gide'in, Feuchtwanger'in ve Derviş'in, Sovyetlere gitmeden önce, Sovyet sosyalizmi hakkındaki düşünceleri yani anti-Sovyetik olmamaları onların birlikte değerlendirilmesi için önemli ölçüttür. Üçüncüsü Sovyetleri ziyaret ettikleri tarihler birbirine çok yakındı. Birer yıl arayla Sovyet topraklarına ayak bassalar da Sovyetlerde gördükleri siyasi-kültürel manzara ve halkın gündelik yaşamı aşağı yukarı aynıdır. Son olarak üç izlenim, yayınladıkları dönemde ve sonrasında adeta infial yaratmış, büyük tartışmanın fitilini ateşlemişti. Yukarıda sayılan maddeler, Andre Gide'in SSCB'den Dönüş, Lion Feuchtwanger'in Moskova 1937 ve Suat Derviş'in Niçin Sovyetler Birliği'nin Hayranıyım? eserlerinin birlikte değerlendirilmesi için yeterli sebeplerdir.

1. Sovyetlerle Batının Karşılıklı İlgisi ve VOKS

Dünya, yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde Rus coğrafyasında yeni bir devlet biçiminin doğuşuna şahit oldu. Ekim 1917'de Vladimir İlyiç Ulyanov Lenin öncülüğünde sosyalist devrim gerçekleşti. 1922'de kuruluşunu tamamlayan Sovyetler Birliği, sosyalist sistemi uluslararası kamuoyunun dikkatine sunmak istiyordu. Bu vesileyle de hiçbir fırsatı kaçırmamıştı. Önemli günlerde düzenlenen programlara insanlar davet ediliyordu. Örneğin iç savaş yıllarında, devrimin yıl dönümü kutlamalarına Sovyet olmayan sadece birkaç delege katıldı. Yabancı katılımcıların neredeyse tamamı Rusya'da yaşayan yabancı komünistlerdi. Diğerleri esas olarak "ezilen ve sömürgeleştirilmiş ülkelerin milliyetçi-devrimci hareketlerinin" temsilcileriydi. Ancak Yeni Ekonomi Politik ve ilk diplomatik tanınma ile Sovyetler Birliği'ni ziyaret eden yabancıların sayısı önemli ölçüde arttı ve 1921 ile 1922 anma törenlerinde birkaç düzine insan vardı. 1927'de kırk üç farklı ülkeden bin yabancı delege devrimin onuncu yıl dönümü için Sovyetler Birliği'ne davet edildi. Katılımcılar arasında yer alan Henri Barbusse ve Theodore Dreiser gibi Batılı ilerici entelijansyanın üyeleri, Sovyetlerin dünyaya izole olmadığını göstermeyi amaçladı (Fayet, 2017: 10). Bu organizasyon devam etti. Politbüro'nun emriyle Alman işçi heyetinin ziyaret etmesiyle başlayan seyahatler dizisi belirli bir "endüstri"ye evrildi. Sadece 1925-1926 yılları arasında, birkaç yüz işçiden oluşan yirmibeş yabancı işçi delegasyonu Sovyetleri ziyaret etti. Bu arada Bertrand Russel'in de içinde yer aldığı İngiliz İşçi Parti delegasyonu da çok daha önce, 1920'de Sovyetleri ziyaret edenler arasındaydı (Albert, 2020: 86, 87).

Yazar Luc Durtain'in 1928 seyahatnamesinde Sovyetler Birliği'ne atıfta bulunduğu gibi öteki Avrupa'da [yani] Doğu'da, yeni teoriler ve doktrinler deniyor, test ediliyordu. Bütün bir toplum yeniden düzenleniyor ve yeniden inşa

ediliyordu. François Hourmant'a göre, bu, birçok entelektüel tarafından nihai düşüğe mahkûm edilen eski Avrupa düzenine "evrensel yenilenme umudu" sunuyordu (Cornick, Hurcombe, Kershaw, 2017: 3). Batı'nın, Sovyetler Birliği'ne bakışında değişmeler meydana geldiği gibi 1930'larda Sovyetler de Batı'ya yönelik tutumunu yeniden gözden geçiriyordu. Kültürel faaliyetlerin giderek merkezileştiği bir dönemde, Batı'dan çeviri edebiyat, hevesli Sovyet okuyucularına çağdaş edebî faaliyetler hakkında zengin ve çeşitli bilgiler sundu (Safiullina, Platonov, 2012: 239). Sovyetler Birliği'ne yabancı edebiyatın ithal edilmesi, Sovyetlerin, Batı ile kültürel iş birliğinin yoğunluğunu göstermişti. Sovyet entelijansiyasının çeşitli üyeleri Batı edebiyatına, kültürüne ilgi gösterdi ve yurt dışına seyahat etti. Buna karşılık "On binlerce Avrupalı ve Amerikalı profesyonel, bilim adamı, sanatçı ve entelektüel [...] Sovyet deneyimini görmeye geldi." 1937'ye kadar kültürel alışveriş oldukça aktifti (Safiullina, Platonov, 2012: 246-247). Karşılıklı ilgi ve daha çok Sovyetleri görme merakı, oraya seyahat etmek sıradan bir gezintinin ötesinde anlam kazandı. Hatta Sovyetleri görmek ve anlatmak politik bir sorumluluğa dönüşmüştü.

Sovyetler adına faaliyetleri dizayn eden Sovyet organizasyonundan bahsetmek elzemdir. Sovyetler Birliği, Rusçası, Vsesoiuznoe obshchestvo kul'tumoi svyazi s zagranitsej, Türkçe karşılığı ise Tüm Birlik Yabancı Ülkelerle Kültürel İlişkiler Derneği, VOKS'u 1925 yılında kurdu. İlk başkanı, Lev Kamanev'in karısı, Lev Trotski'nin de kız kardeşi Olga Kamaneva'dır. Kamaneva, derneğin propaganda misyonu yönüyle olduğu kadar, Sovyet entelektüelleri ve onların uluslararası meslektaşları arasındaki teması sağlamak/kolaylaştırmakla da ilgileniyordu. Lopatkina'nın 1926'daki resmî belgelerin birinden bildirdiği üzere "VOKS, kapitalist ülkelerdeki çalışmaların siyasi kısmında kamuoyunu Sovyetler Birliği lehine örgütlemek" amacını taşıyordu. Bu sistematik propagandanın en bilinen tarafı, 1930'larda Batılı yazarların SSCB'ye yaptığı bir dizi ziyaretin koordinasyonuydu. 1930'ların ortalarına kadar VOKS, Sovyetleri ziyaret edenleri oldukça geniş bir yelpazede Sovyet kültürel figürleriyle ve üst düzey devlet adamlarıyla tanıştırdı. VOKS himayesinde Moskova'ya gelen yabancı ziyaretçilerin en sık ziyaret edilen yerler; tiyatrolar, sinemalar, galeriler, müzeler ve kültür sarayları idi. VOKS çalışanları, bireysel ziyaretçilerle ve bazen küçük gruplarla kaldıkları süre boyunca "özenle" ilgilendi. Sınırlar içinde, ziyaretçileri gitmek istedikleri yerlere götürdüler. Ancak kısmen kaybolmalarını önlemek kısmen de Sovyet evlerinin alt tarafını çok fazla görmelerini önlemek için onları sokaklarda kendi başlarına dolaşmaktan caydırmaya çalıştılar. Çünkü VOKS rehberlerinin en kritik görevlerinden biri ziyaretçilerin Sovyetler Birliği hakkında iyi bir izlenim edinmelerini sağlamaktı. Bir diğer mühim görev ise NKVD'ye de geziler ve gezilere katılanlar hakkında raporlar yazmaktı. Bu onların asli sorumluluklarından biriydi. Bu nedenle yabancı ziyaretçilerin bir kısmı, VOKS'u Sovyetler Birliği içindeki temasları kısıtlamayı amaçlayan bir kurum olarak gördü. Her ne kadar bir istihbarat örgütü gibi çalışsa da VOKS, 1937'deki "Büyük Tasfiyeler"den kendini koruyamadı. Dolayısıyla yabancı ziyaretçi sayısında keskin bir düşüş meydana

geldi. Yine de VOKS, azaltılmış bir personel ile hayatta kaldı (Fitzpatrick, 2018: 217-224; Lopatkina, 2017: 385). Ziyaretçilerin bir kısmı VOKS hakkında menfi düşüncelere sahiplerdi. Diğer tarafta VOKS personelinin de ziyaretçilerden şikâyeti vardı. Sovyetler Birliği hakkında kültür eksikliği, cehalet ve ön yargı şikâyetlerin başlıca nedenleriydi. Örneğin bazı ziyaretçilerle ilgili, rehberlerin raporuna "ülkemiz hakkında çok az şey okumuşlardı!" diye yansımıştı (Fitzpatrick, 2018: 229). Sovyetler Birliği gerek toplu olsun gerek bireysel olsun yapılan ziyaretlere stratejik ve reel politik açıdan son derece önem vermiştir. Çünkü Sovyetler bu ziyaretlerden maksimum fayda sağlamaya çalışmış, olumlu geri dönüşler almayı ummuştur. "Sürekli devrim teorisi"ni askıya alan Sovyetler Birliği, kendini dışarıya daha nasıl anlatabilirdi ki? Ziyaretler neticesindeki anlatılar, kayda geçmiş raporlar ve kitaplar Sovyetler için bulunmaz propaganda işlevini görmüştü. Ancak sonuç her zaman olumlu değildi. Andre Gide ve Panatit İstirati gibi ayrıksı isimler, beklentinin dışına çıkmışlardı. Yazdıkları metinler, raporlar kendi ülkelerinin komünist partileri ve aydınlarının Sovyetlerle ilişkisinde, mesafesinde belirleyici rol oynamıştı.

2. Andre Gide'in Belleğindeki Sovyetler ve SSCB'den Dönüş Üzerine Bazı Notlar

Dostoyevski'nin biyografisini daha 1923 yılında yazacak kadar Rus toplumunu, edebiyatını bilen Andre Gide, 1930'ların başında komünizme geçti. Onun hakkında yapılan bir tezde belirtildiğine göre, 1930'ların başında Sovyetler Birliği onun için "ideal bir vatan"ı [une patrie ideale] temsil ediyordu. Bu nedenle bireysel değerlerin savunucusu olarak komünizmi desteklemeyi üstlendi (Abrioux; 1970: 90). Gide, 1932'deki bir yazısında, daha Sovyetleri görmemişken "SSCB'de boş zaman, eğitim ve kültür organizasyonu kadar başka bir şeye hayranlık duymam" diyordu (Hollander, 2000: 162). Paul Mazgaj'a göre, Fransız yazara mecburen bu satırları yazdıran şey, Fransız tipi yerli faşizmin hayaletinin belirdiği 1930'ların ilk yarısında Sovyet tarzı komünizmi bir alternatif olarak görmesiydi (Mazgaj, 2002: 228). Dolayısıyla komünizmin, bireyi insanlık dışı durumdan ve burjuva dünyasının yıkımından kurtaracağı inancı, Gide'i Sovyetler Birliği'ne götürdü (Gurian, 1937: 185). Fransız yazar, Sovyetleri evveli olmayan safha ve bütün insanlığa umut olacak bir atılım olarak görmüştü. İnsanlığın geleceğini Sovyetlerin geleceğiyle, onun "parlak yazgısına" koşut tutmuştu. Abartısını sürdüren Gide, işçi sınıfı üzerine piyes yazmaya koyulurken yol arkadaşı Jef Fast tarafından onun işçi sınıfını tanımadığı uyarısıyla karşılaşır. Gide'in aceleciliğini ve heyecanını fark eden Jef Fast, proletaryayı yerinde görmek için ona Sovyetler Birliği'ni ziyaret etmeyi teklif etmişti (Kingstone; 1982: 91).

Gide'in, ayak basmadan önce belleğindeki Sovyetler Birliği, yukarıdaki satırlarda ifade edildiği gibidir. Umutvar bir Sovyet tahayyülü vardı. 1936 yılında Sovyet Hükümeti tarafından davet alan Gide, Moskova'ya vardktan dört gün sonra, Maksim Gorki'nin cenazesinde Kızıl Meydan'da dinleyenlere şu şekilde haykırıyordu: "İnsan düşüncesinin yazgısı, bizim inancımıza göre, SSCB'nin yazgısına bağlıdır. Onu savunmalıyız (Gide, 1992: 64)." Fransa'da yaşamadığı

sevinci Sovyetlerde bulmuştur. Devasa binaların, dinlenme evlerinin, bahçelerin görüntüsü ve kültür parklarında doğrudan proletarya ile temas etmesi ona yüksek haz vermişti. SSCB'den Dönüş'ün ilk sayfalarında Moskova'da ziyaret ettiği bir parkı anlatırken cennetten bahsediyor gibidir (Gide, 1992: 17,21). Fakat zaman ilerledikçe gezide kat edilen yol uzadıkça gözlemlerini ayrıntılandırdıkça Sovyetler Birliği'ne dair izlenimlerinde tedricen değişimler meydana geldiği aşikârdır. Negatif eleştiri giderek ivme kazandı. Troçkizm'in eleştirilerini paranteze alırsak komünizm taraftarı olarak Sovyetleri ziyaret etmesini müteakiben, Stalinizm'e getirdiği eleştirilerle dünya kamuoyu ilk defa Gide'nin ortaya koyduğu biçimle Stalinizm'den haberdar oluyordu.

Gide, Sovyetlerden döner dönmez, 1936'nın Aralık ayında Fransızca *Retour de l'U.R.S.S.* olarak yayınladığı hatıratlarında yazmadığı, ancak araştırmacıların dikkatlerinden kaçmadığı bir konuya dikkat çekelim. Gide'in ve Last'in cinsel tercihleri, muhafazakâr Stalinist âdetlerle kafa kafaya çarpışmıştı. Çünkü onların gelişinden kısa bir süre önce eşcinsellik suç sayılmıştı (Livak, 2022: 173). Bu husus, onun Sovyet eleştirisinin dozunu arttırmasında belirleyicidir. Gide'in eleştiri oklarını doğrulttuğu başka mevzu, Walter Benjamin'in de deyimiyle kendi davası hâline getirdiği "birey" in Sovyet toplumundaki konumudur (Benjamin, 2018: 28). Anna Cabak'ın belirttiğine göre, *Retour de l'U.R.S.S./SSCB'den Dönüyorum*, Gide'i gözlemlerinde yüzeysel, hatta tamamen yanlış olmakla eleştiren Fransız solcularına hitaben yazılmıştı. Gide'in bu kitapta ortaya koyduğu temel soru, Fransa'daki sosyalistlerin, Moskova duruşmalarından haberdar olmalarına rağmen, Sovyetler Birliği'ne karşı eleştirel kalmamayı nasıl başardıklarıdır (Cabak, 2001:29). Gide'nin aktarımına göre, SSCB'den Dönüş yayımlandığında hatırı sayılır pozitif eleştirinin yanında negatif olanlar daha fazlaydı. Eleştiri oklarını yöneltenlerin başında Stalin ile gerçekleştiği röportaj ile bilinen Romain Roland vardı. Bir diğer eleştirme Fransız yazar Paul Nizan, Gide'in gözlemlerini hedefe koyarken "SSCB'yi hiç değişmeyen bir dünya gibi dile getir[miş]" diye yazmıştı (Gide, 1992: 83). Gide'in Stalinist Sovyetler Birliği'nin sosyalist kılıktaki burjuva âdetlerine ve tutumlarına yönelik eleştirileri Fransa'nın sınırlarını aşmıştı. Koreli entelektüeller, onun tenkitlerinden daha 1936'da, kısmi bir Japonca çeviri aracılığıyla haberdar olmuştu (Tikonov, 2017: 22). Kremlin, Gide'in sosyalizmin ilk ülkesine yapacağı gezi hakkında bir kitabın yayınlanmasına hazırlandığını öğrendiğinde bunu dikkat ve endişeyle karşılandı. Olan biteni anlamak isteyen İlya Ehrenburg, yeni kitabın konsepti hakkında daha doğru bir fikir edinmeyi umarak Gide ile konuşmaya söz vermişti. Ehrenburg, Gide'i eseri yayınlamaktan caydırmak için her şeyi yapmaya çalıştı (Харитонов, 2016: 186,188-189). Çünkü Sovyetler Birliği'nin bir dostu olarak kabul edilen yazar, Sovyet gerçekliğine beklenmedik bir şekilde eleştirel bir bakış açısı sergilemişti (Кулагина, 2021:153). Aralık 1936'da SSCB'den Dönüş'ün yayınlanmasının ardından Sovyet kültür ve yazar örgütleri ile André Gide arasındaki ilişkiler kopmuştur (Харитонов, 2017: 164). Nihayetinde Gide, Sovyet muhalefeti olan Troçkist grupla irtibatlandırılarak Sovyet Rusya'nın edebî alanından uzun bir süre kayboldu (Усенок, 2022: 60-61).

3. Feuchtwanger'in Yahudiliği ve Moskova 1937 Üzerine Birtakım Notlar

Feuchtwanger, 1930'lu yıllarda Almanya'dan Fransa'ya bir şekilde kaçan Yahudi yazarlardan, gazetecilerden ve aydınlardan sadece biriydi. Onların tüm umudu Sovyetler Birliği idi. Zaten Sovyetler Birliği de Thomas Mann, Lion Feuchtwanger ve Stefan Zweig gibi Nazi karşıtı Alman yazarlara çok fazla yer veriyordu (Friedberg, 1954: 272). Sovyetler Birliği'nin, antifaşist cepheyi genişletme uğraşı, adı geçen isimleri beklentiye sokmuştu. Antifaşist cephe, Paris'te bir yayinevi kurmuş ve yayıncılık faaliyetlerini hızlandırmıştı. Buna destek verenler arasında Heinrich Mann, Thomas Mann, Romain Rolland, Arnold Zweig, Louis Fischer, Andre Malraux, Ernst Bloch, B. Traven, Leon Jouhau, Ilya Ehrenburg ve Marcel Cachin vardı. Söz konusu isimlerin ortak amacı, Hitler'in ve Nazilerin dünyada "maskesini düşürmek" idi. Antifaşist entellektüeller, 1935 yılında, Paris'te, Andre Gide'in açtığı bir kongrede bir araya geldiler (Gruber, 1965: 190,194). Onların gücünün farkında olan Stalin, Batılı solcu entellektüelleri, Nazizme karşı bir panzehir sağlamak amacıyla "komünist hacı" organize etmişti. Bir sempatizan olarak yolu Sovyetler Birliği'ne düşen Feuchtwanger, izlenimlerini kayıt altına alma nedenini okurların sürekli olarak Sovyet Rusya'yı sormaları olarak belirtmiş. Moskova'ya karşı beslediği sempati ve güvensizlikle karışık duygular içerisindedir. Hatta, Gide'nin apriori yazdıkları, Feuchtwanger'in kuşkularını tırmandırmıştı. Aşağıda nedenini izah edeceğimiz bu endişelerini bastırmak durumunda kalmıştır.

Moskova'da iken Sovyet basını onun kitaplarındaki Yahudi temasına vurgu yaptı. Rus edebiyatının önde gelen eleştirmenlerinden İsaac Nusinov, Feuchtwanger'i, faşizm karşıtlığı ve Sovyet sadakati nedeniyle överken diğer tarafta onun aşırı Yahudi milliyetçiliğini öne sürerek de eleştirdi. Sovyetlerin Yahudi siyaseti, Feuchtwanger'in "kutsal komünist gezinin" çekim merkezini oluşturmuştu. Onun aşırı Yahudi milliyetçisi olması Sovyet yazarların gözünden kaçmamıştı. Zaten, bir görüşme sırasında "Yahudi mi, Alman mı yoksa kozomopolit bir yazar mı" olduğu sorusuna "kalben Yahudi milliyetçisi ve zihnen de enternasyonalist" olduğu cevabını verecektir (Grinberg, 2019: 149-150). Feuchtwanger, Ukrayna'da, Kırım'da ve Don bölgesinde Yahudi ve Yahudi olmayan yerleşimciler arasındaki sıcak, dostane ilişkilere şahitlik etmişti (Estraiikh: 2004, 90). Yahudileri toplumla kaynaşmış olarak görmesi onun en çok arzu ettiği şeydi. Aşağıda çokça zikredileceği üzere, Feuchtwanger'in metninde Sovyetler Birliği'ni niye kesintisiz övdüğünün en belirgin göstergesi onun Yahudi ve Yahudi milliyetçisi olmasıydı. Alman yazarın Sovyetler Birliği'ni değerlendirme biçimini bu mercekten okumak, ele almak gerekiyor.

Karl Schlögel'in, Feuchtwanger'in yazdıklarına dair yorumu şu şekildedir. "1930'larda Sovyetler Birliği'ne seyahat edenlerin neredeyse hiçbiri Lion Feuchtwanger kadar kendisini neyin içine soktuğunun farkında değildi." Bunun en büyük nedeni, Vladimir Tikonov'un da işaret ettiği gibi, onun Sovyetlerin antifaşist direnişine fazla umut bağlamasıydı (Tikonov, 2017: 25). Grinberg'in yorumuna

göre, Feuchtwanger'in böyle davranmasının stratejik bir amacı vardı. Birincisi Sovyet rejiminin ayrı bir Yahudi kültürü ve Millî Yidiş ifadesinin varlığını kabul etmeye meyilli olduğuna inanıyordu. İkincisi 1937'de başlayan büyük çaptaki tutuklamaları tamamen meşrulaştırarak Sovyet yönetimine destek verme eğilimindeydi. Böylelikle Sovyetler Birliği'nde Yahudi yanlısı politikaların devam edeceğini hesapladı. Feuchtwanger'in bu politikası, Sovyet Yahudisi okurlarına Yahudiliklerine bağlı kalmaları yönünde verdiği bir mesaj olarak değerlendirilmiştir. Görünüşe göre, Feuchtwanger ile bir saatlik görüşme yapan Stalin, Feuchtwanger'in yukarıda zikredilen taktiklerinin farkındaydı. Aslında bu görüşmenin temel amacı, Alman yazarı, 1937'deki "göstermelik" yargılamaların adil olduğuna ikna etmektir. Görüşme sırasında Stalin'in zikrettiği, "Siz Yahudiler ölümsüz bir efsane yarattınız, Yahuda efsanesi" sözüne tav olsa da sonradan, şu satırları yazmaktan kendini alamamıştır: "Genelde çok sakın ve mantıklı olan bu kişiden bu basit ve acıma dolu sözleri duymak benim için ne kadar tuhaftı." Böylelikle Stalin'in nasıl da antisemitik olduğunu anlamıştı (Grinberg, 2019: 151-152). Ancak *Moskova 1937*'de hiç bahsetmez. Zaten Stalin ile ilgili yüzeysel bir iki negatif değerlendirme dışında, hele ki onun anti-semitikliğine vurgu yapan eleştirisi hiç yoktur.

Marat Feuchtwanger'e göre, Alman yazarı *Moskova 1937*'yi yazmaya sevk eden etmenlerin başında Sovyetler Birliği'ne verdiği desteği daha yüksek sesle dile getirmek ve Gide'nin açıklamalarının kamuoyu üzerindeki etkilerini tersine çevirme arzusudur (Feuchtwanger, 1991: 54-55). Sovyetler Birliği'nde sadece bir kez basılan *Moskova 1937*, Stalin'in ölümünden sonra bir daha basılmaz, sonradan da kütüphanelerden kaldırıldı (Grinberg, 2019: 152; Feuchtwanger, 1991: 60). Sovyet Yahudileri, Feuchtwanger okuyarak millî bilinçlerini diri tuttuklarından Sovyetlerde Alman yazarın yazılarının 1955-1957 yılları arasında yasaklanması tesadüfi değildir (Grinberg, 2019: 152, 159).

4. Suat Derviş'in Niçin Sovyetler Birliği'nin Dostuyum? Eseri Üzerine Bazı Notlar

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkçü-Turancı akımlar Almanya'nın tarafını tutarken sosyalistlerin gözü kulağı Sovyetlerdeydi. Bu taraftarlık bir süre sonra matbuata yansımış ve karşılıklı broşürler neşredilmişti. Türkçü kanadın yayınladığı *Kızillar ve Sollar* ve *Kızıl Faaliyet* isimli broşürlerde Suat Derviş'in Sovyetler Birliği gezilerinin şu şekilde panoraması çıkarılmıştı: "...Kızıl kadın, Sovyet inkılabının 24.ncü yıldönümünü kutlamak zarureti hissetmiş. Rus şehirlerine, Rus mamurelerine timsah göz yaşı döküyor, bu çalışkan, cesur fedakâr insanların vatanına yeniden güzel günlerin güneşi doğacak diyerek boyalı gözlerinin kenarlarındaki gayrimeşru yaşları siliyor (Türkkan, 1944: 28)." Bu ifadelerin kendisi için kullanılması üzerine harekete geçen Derviş, durumu inkâr etmeyerek, neden Sovyetler Birliği'nin hayranı olduğunu anlatan *Niçin Sovyetler Birliği'nin Dostuyum?* isminde küçük hacimli eser kaleme aldı. Kendisine yönelik suçlamaları gururla karşılayarak metnin önsözünde uzun uzadıya antikomünistlerin ithamlarına cevap

vermiştir: "Sovyetler Birliği'ne karşı olan dostluğum da saklamaya lüzum görmediğim ve kemali cesaretle izhar ettiğim bir duygudur (Derviş, 1944: 5)." İşin esası, yani Türkçü ithamların kaynağı, Derviş'in 1937 yılında VOKS'un davetlisi olarak *Tan* gazetesinin muhabiri namıyla Sovyetlere Birliği'ne seyahat etmesidir. Sovyetlerde gördüklerini "İstanbul-Moskova-İran Gezi Notları" başlığı altında gazetede yayınlamıştı. Ancak bir süre sonra *Tan* gazetesinin sahiplerinden Halil Lütfi Dördüncü "Bu hanım kıpkızıl komünist, onu çalıştıramam" diyerek Derviş'in gazetede işine son vermişti (Işık, 2021: 49). Bazı iddialara göre, Derviş'in yazılarının içeriği "Reşat Fuat' [Baraner] parti adına verdiği direktifler doğrultusunda" tayin edilmişti. Ancak Mihri Belli'nin aktarımına göre, eser tamamıyla Suat Derviş tarafından yazılmıştı. Kitap yayınlanır yayınlanmaz büyük bir gürültü kopardı. Gelen tepkiler üzerine kitap hemen toplatıldı. Derviş, kitapta yazdıklarından dolayı da yargılandı (Belli, 1999: 90-91). Gide ve Feuchtwanger gibi Suat Derviş de uzun sayılabilecek bir peşrev ile Sovyetlerin kendisi için ne anlam ifade ettiği ile giriş yapmış. Birkaç satırla Türk-Rus ilişkilerini anlattıktan hemen sonra Millî Mücadele yıllarında Sovyetler Birliği'nin maddi ve manevi yardımlarını büyük bir aşkla, hissiyatla anlatmış. Onun yazdıklarından anlaşılıyor ki seyahatten önce de Sovyetlere karşı büyük sempatisi vardı. Bu hisleri yazdıklarına da yansımış. Alenen Sovyetlere "hayran" olduğunu söylüyor. İncelemeye dâhil edilen yazarlar arasında sadece Derviş, hayranlığını bu kadar açıklıkla ve içtenlikle dile getirmiş. Derviş, Sovyetlere hem 1937 hem de 1939'da gitmesine karşın biz sadece 1937 yılındaki izlenimlerini ele alacağız.

5. Gide, Feuchtwanger ve Derviş'in Sovyet Siyasi Sistemine Dair Yorumları

Sovyetlerde olup bitenleri, 1930'ların koşullarını, 1917'den itibaren meydana gelen olayların kendi özel koşulları içerisinde mi değerlendirmek gerekiyor yoksa geçmişle bağ kurarak, geçmişten örnekler bularak lineer bir çizgi hâlinde belirli bir bütünlük ve devamlılık bağlamında mı ele almalıyız? Gide, okura alternatif bir patika önererek ve kesinlikle sosyalizmin aklanması anlamına gelmeyecek şekilde Sovyetlerdeki otokratik yönelimlerin izlerini çarlık döneminde arıyor.

Andre Gide, kendisinden önce Fransız Diderot ve Mme de Staël'in de yaptığı gibi Rusya'yı anlamının giderek zorlaştığını gördü ve sonunda Rusların kökeni üzerine düşünmeye başladı (Cabak, 2001: 29-30). "Sempatimi hemen ortadan kaldıran bu düşüncelessiz cömertlik ve başarıları tehlikeye atan bariz kusurlar, yeni rejime değil, Rusların yarı Doğulu mizacına atfedilebilir; çarlar zamanında da aynı kusurlar veya niteliklerle karşılaşmam gerektiğini (Gide, 1992: s.60-61)." Bu, despotizmin özelliğidir: kendini değerlerle değil, yardımseverlikle kuşatmak (Gide, 1992: 65). Diderot ve Mme de Staël despotizmi ve onun özel sonucu olan "serfliği" gözlemlemişlerdi. Serflik, 1861'de kaldırılmış olmasına rağmen, Gide bunu "zincire vurulmuş proletarya" içinde karşıladı ve bir zamanlar Diderot ve Mme de Staël'in yaptığı gibi "tikindirici" buldu. Seyahatleri sırasında edindikleri izlenimleri özümseydikten sonra, Diderot, Mme de Staël ve Gide'in Rus siyasetine ve toplumuna verdikleri tepki çarpıcı bir şekilde benzerdir. Hepsi Rus otokrasisini ve

onun bireysel bütünlüğe saygı duymamasını kabul edilemez buldu (Cabak, 2001:32-33). Gide, yukarıda vurgulandığı gibi, Sovyet sisteminin kusurunu keşfetmişti. Çarlık döneminin “otokrasi” ve “serflik” yeni biçiminin “Stalin kültü” ve “zincire vurulmuş proletarya” olduğunu ifade eder. Dolayısıyla Gide, sistemin sömürüden başka bir şey olmadığı sonucuna vardı. Hatta Paris'e dönene kadar da Sovyet gerçekliğini ve nasıl çalıştığını gerçekten göremediği anlaşılıyor. Yani Rusya'yı doğru bir şekilde değerlendirmek için Batı'yı yeniden görmek gerekmişti. Diderot ve Mme de Staël Çarlık Rusya'ya, Gide ise Sovyetler Birliği'ne gitmişti. Hepsisi daha iyi ve ütöpik başka bir Avrupa'yla tanışma beklentisiyle seyahat etmişti. Ancak karşılaştıkları siyasi manzara ve ekonomik koşullar aynı gibiydi. Yani Gide'in vardığı sonuç, öncülü Diderot için de geçerliydi.

Gide'in tersine, siyasi sistem tartışmasında Feuchtwanger, yine kendi inşa ettiği patikadan devam ederek Sovyetleri, çarlığın günahlarından arınmış, uygulamalar açısından çarlıkla arasına mesafe koymuş, yepyeni bir sistem olarak tasvir etmiştir. Feuchtwanger'in odak noktası Yahudilik meselesi olduğundan Çarlığın Yahudilere karşı “yıkıcı” politikaları ile Sovyetlerin “insancıl” politikalarını kıyaslayarak Sovyetleri Yahudiler için en yaşanılabilir vatan olarak görmüştür. O nedenle de Sovyet Yahudilerini, ulusal miraslarının korunmasını ve sürdürülmesini sağlayan “sağlıklı” Yahudi milliyetçileri olarak tasvir etmesi şaşırtıcı değildir. Fakat Grinberg, Feuchtwanger'in çizdiği pembe tablonun son derece aldatici olduğunu ifade etmiştir (Grinberg, 2019: 151). Feuchtwanger'in Sovyet yorumunun çekim merkezi Yahudilik olduğundan Yahudilerin Sovyetlerde sorunlarla karşılaşma ihtimalini göz önünde bulundurduğundan Gide'in karşılaştığı sorunları, kendi de fark ettiği hâlde yaz(a)mamıştır.

Derviş'in ise Sovyet sistemine yaklaşımı ideolojik pragmatizmle ilintilidir. Sovyet sistemindeki olumsuzlukları perdeleyerek Kemalist tarih yazımın Osmanlı'ya karşı kullandığı kötücül, baskıcı retoriğin benzerini Çarlık Rusya'ya monte ettiğini görüyoruz. Hemen hemen aynı tornadan çıkan üslupla Sovyetler ile Cumhuriyet Türkiye'si arasında benzerlikleri mikroskopa tarayarak “Sovyet... halkları ve Türk milleti[nin]” mazi ile ilişkilerini kesmelerini aynılaştırır. Türk sağının inşa ettiği “Moskof korkusu” kapanına bir sosyalist olarak Suat Derviş'in de düştüğünü gözlemliyoruz. Ancak onun alameti farikası Rusların mazisini melunlukla, zalimlikle ve hatta dincilikle tahakküm ederken Sovyet sistemini dostluğun, kahramanlığın nişanesi olarak belirtmesidir (Derviş, 1944:11).

6. Gide, Feuchtwanger ve Derviş'in Eserlerine Yansıyan Toplumsal Hayat

6.1. Sovyet İnsanının Kültür ve Sanata İlgisi

Gide, insanların genellikle iş çıkışı kültür parklarında bir araya geldiklerini gözlemlemiştir. Sık sık gittiği parkları “tartışmasız başarılı” bulmuş. Bu eğlenceli mekânlarda kadın, erkek ve gençlerdeki “ciddiyet[i] ve kibar[lığı]” not etmiş. Rasgele kadın-erkek “oynaşması” görülmesi de onlardaki sevinç dolu coşkunun altını çizmiştir. İnsanların oynadığı oyunları, dansları ve gündelik hayatta, spora olan

merakını yerinde görmüştür. Onun deyimiyile insanlar, mütemadiyen kuvvet, esneklik ve çeviklik gerektiren oyunlar oynamışlardır. Sonuç olarak parklarda laubalilik bir yana, kalabalıkların, “dürüstlük, ağırbaşlılık ve kibarlık soluduklarını” kaydetmiş. Parkların içerisinde konferans, okuma salonları, sinemalar, kütüphaneler bulunmaktaydı. Sıradan insanların tiyatroya olan merakını şu şekilde tasvir etmiş: “Açık havada küçük bir tiyatro. Herkese açık salon; ağzına kadar dolu, bir tek boş yer yok. Beş yüz kadar dinleyici, dinsel ayın sessizliği içinde bir oyuncuyu dinlemektedir (Gide, 1992: 22-24).” Gide'in, SSCB'den Dönüş'ün ilk sayfalarında Sovyet insanına ilişkin övgü dolu satırları göze çarpıyor. Ancak halkın ekonomik durumuna ve bireyin özgürlüğüne gelince vaziyet değişiyor.

Feuchtwanger, tiyatro, yazına genişçe yer vermiş bunu Gide ve Derviş'ten daha fazla önemsemiştir. İnsanların sanatsal yeteneğini ve okuma “açlığını” hayretle karşılamış. Sovyet insanların okuma iştahını gazete ve dergilerin tirajları üzerinden belgelemiştir (Feuchtwanger, 2000: 47).

Gide gibi Derviş de Sovyetlerde halkın genel olarak sanata ve sanatkârlara olan ilgisini övgüyle dile getirmiş. Çeşitli vesilelerle bunu birkaç defa ifade etmiş. Bir süre sonra, sıradan insanların sanata olan ilgisini normal bulmaya başladığını görüyoruz. Bunun şaşırtıcı olmadığını bilahare belirtme ihtiyacı hissetmiş. Gittiği operalarda kadınların ve erkeklerin coşkusu yerinde görmüş. Rahmaninof'tan parçalar dinlemiş, “Eugen Onegin” ve “Boris Godunof” gibi eski operaları, yeni Sovyet sanatçıların temsilini izleme imkânını elde etmiştir. İlaveten Maksim Gorki'nin *Ana* romanından bestelenen opera ile birlikte çok sayıda opera izlediğini belirtmiş (Derviş, 1944: 17,18). Derviş'in izlenimlerine göre, Sovyetler musikide Batı âlemini geride bırakmıştır. Her konuda Batı-Sovyet kıyaslamasına giden ve her durumda Sovyetleri bir adım öne çıkaran Derviş'in iki farklı yapıyı ne derece bildiği sorusu akla gelmektedir. Çünkü hayatında ilk defa birkaç günlüğüne gittiği ve dilini bilmediği coğrafyayı, yani Batılılaşmaya çalışan Sovyetleri Batı'ya yeğlemesi yorumlarında ne kadar aşırıya kaçtığına göstergesidir. Yeri gelmişken Gide ve Feuchtwanger'in gözlemlerine kıyasla Derviş'in anlatımı gereksiz uzunlukta, yüzeysel ve çok şey anlatmaya cüret eden, ancak okura çok az şey veren cinstendir. İşin garip tarafı, Derviş üzerine yapılan bazı çalışmalarda da onun Sovyet tahlilinin aksaklığı, tarafgirliği bilerek veya bilmeyerek ihmal edilmiştir.

6.2. Sovyetler'de Mağazaların Önündeki Kuyruk Meselesi

Moskova'da yaz ayları boyunca insanların beyaz elbiseler giymesinin sonucu olarak herkesin birbirine benzemesini toplumsal eşitliğinin göstergesi olarak kabul eden Gide, meseleyi şu şekilde özetlemiştir: “Her üyesinin aynı ihtiyaçları varmış gibi görünen sınıfsız bir toplum.” Biraz “abarttığını” kabul etse de belirli bir gerçeklik payı olduğunun altını çizmiş. İnsanların giyim kuşamında “olağanüstü benzerlik” olmasını, herkesin “şen görünmesini” sağladığı yorumunu yapmış. Ancak uzun ve ayrıntılı araştırmalar neticesinde toplumsal eşitsizliğin gün yüzüne çıktığını belirtmiş. Örneğin, sabahları henüz açılmamış mağazaların önünde iki yüz üç yüz kişilik kuyruklarda insanların “çok sakin ve sabırlı”

beklediklerini görmüş. İnsanlar, istediklerini alabilmek için sabahın erken saatlerinden itibaren mağaza kuyruklarına mecbur kalmışlardı. Gide, önünde uzun kuyrukların olduğu mağazalardan birinin içini şu şekilde tasvir etmiş: “İnanılmaz derecede kalabalık... en küçük bir sabırsızlık belirtisi görünmemekte; herkes sırasını beklemektedir...ellerinde hiçbir sıra numarası olmamasına rağmen en küçük bir kargaşa yok. Gerekirse, bütün gün orada geçecektir.” Mağazadaki ürünlerin son derece kalitesiz olduğunu, bunların da cazip gelmemesi için gelişigüzel, dağınık halde satışa sunulduğunu gözlemliyor (Gide, 1992: 29,30). SSCB’nin, Rus-Japon Savaşı, Birinci Dünya Savaşı ve iç savaştan iyice belli bükülen halkın sefaletini devraldığı yorumu yapılabilir. Ancak 1930’ların ikinci yarısına geldiğinde hala temel besin maddelerinin eksikliği hissedilmişse ve herhangi bir ihtiyaç maddesine ulaşmak için saatlerce kuyrukta beklenilmişse bunun izahı başka türlü olmalıdır.

Alman yazarın giyim sektöründe yaşanan aksaklıklara dair gözlemleri Gide’inkine yakındır. Yakınarak yazdığına göre, Rusya dışından Moskova’ya giden biri için “giyim sektörü oldukça yoksuldu” ve erişilebilen çoğu ürün “oldukça pahalı”dır. Bunların yanında tamamen eksik olan şey ise “konfor”dur. Gide’in yukarıda işaret ettiği mağazaların önündeki kuyruklara dair Feuchtwanger’in değerlendirmesi ise fazla iyimserdir. Refah artışı ile birlikte gereksinimlerin de arttığını, halbuki kıtlık yıllarında lüks sayılan ürünler yeni dönemde temel ihtiyaç malzemesi hâline geldiğinden üretimin talepleri karşılayamaması nedeniyle “dükkanların önünde sık sık kuyruklara rastlan[dığını]” ifade etmiş (Feuchtwanger, 2000: 17-18).

Odessa’dan ilk izlenimlerini paylaşan Suat Derviş, hem Rusların giyimine hem de mağazaların önündeki kuyruklara kendi meşrebince değinmiş. Derviş, Rus kadınlarının modayı takip etmediklerini ve şık giyinmek gibi dertlerinin olmadığını altını çizer: “Yalnız giydikleri elbiseler elegant değil...Bu senenin modasına uygun gitmiş kadınlara pek az rastladım (Tan, 12.06.1937:7) Giyim-kuşam konusunda Derviş, toplum içinde giyimiyle “elegant” diye tarif edilen kadınlara ve lüks giyinmiş erkeklere rastlanmadığını ifade etmiş. İyi giyimli kadınlar ve erkekler ortalıkta pek görünmeseler de “Başka memleketlerde olduğu gibi çok fena giyinenler, üstleri başları yırtık pırtık olanlar, ayakları çıplak bulunanlar yok” diyerek Gide’nin yukarıda işaret ettiği herkesin aynı olan giyimini teyit etmiştir. Ancak Derviş “Herkes, gayet basit, hepsi aynı şekilde giyinmiş” diyerek buradan “toplumsal eşitlik” anlamı çıkarmaya çalışmış (Tan, 22 Haziran 1937: 7). Gide ile ayrı düştükleri konu, mağazalarda eksik olan ürünlerle ilgilidir. Derviş’te, Gide’in yukarıda üstüne basa basa işaret ettiği eksiklik yoktur (Tan, 22 Haziran 1937:7). Yukarıda Gide ve Feuchtwanger’in bahsettiği insanların bir ürün için saatlerce beklediği kuyrukları, Derviş, sümen altı etmiş, onun yerine tabii olan iki farklı kuyruktan bahsetmiştir. Birincisi otobüs kuyruklarıdır. İkincisi ise insanların gazete almak için sıralı bekleyişleridir. Hatta ilk etapta kaygılanmış. “Herhalde ecnebi gazetelerinde sık sık okuduğumuz gibi Moskova halkı bir parça tereyağı veya bir kilo ekmek almak için saatlerce kuyruk yapmak mecburiyetinde (Tan, 25 Haziran

1937:7).” Derviş’in satırlarına yansıyan endişelerden anlaşılıyor ki problemin farkında, yazılanların doğru olduğunun bilincinde, ancak onun penceresinden onları eleştiri unsuru yapmak zamansız ve yersizdir. Her ülkenin olduğu gibi Sovyetlerin de problemleri vardı. Yeni bir sistemle kurulmuştu. Haliyle yeni devletin, eskikiyi ilga ederken yenisini yerine koyana kadar çok fazla problemle karşılaşması kaçınılmazdı. Nedense bunların hiçbirisi Derviş’in merceğine takılmamıştır.

6.3. Temel İhtiyaç Ürünlerinin Eksikliği

Alman yazar Feuchtwanger, Moskova’da halkın ekonomik hayatını mercek altına almış. Gündelik hayatın akışı içerisinde karşılaşılan zorluklar, aksilikler kişinin Moskova hakkında “yersiz” bir yargıya düşebileceğini ifade ederken, Andre Gide’nin de “Küçük can sıkıcı şeylerden ötürü çarpık” bir kaniya vardığı tespitini yapmış (Feuchtwanger, 2000: 13). Moskova’da, açlık yıllarından sonra, birçok dükkânda besin maddelerinin, ülkenin ortalama vatandaşının, işçinin, köylünün rahatlıkla alabileceği fiyatlarda olduğunu yazmış. Feuchtwanger, Sovyetlerin verdiği istatistiklere itibar ediyor. Besin tüketiminde 1913 yılından 1937 yılına kadar gözle görülür bir artış olduğunu belirtiyor. Yine de bazı ürünlerin eksikliğini zikretmeden edememiş. Piyasada eksikliği hissedilen mamullerden biri, farklı türlerdeki kâğıtlardır. Diğer tarafta da tıbbi ve kozmetik malzeme eksikliği var. Feuchtwanger’in, bu eksikliklere getirdiği yorum şu şekildedir: “Refah düzeyi arttıkça ihtiyaç duyulan ürünlerdeki çeşitlilik de artıyor.” Moskova’da tramvay ve özel taksi yetersizliği ki bu vatandaşın gündelik hayatını derinden etkileyen bir husustur (Feuchtwanger, 2000: 18). Şayet rakamlar, istatistiki veriler elverişli bilgiler sunuyorsa geçmiş ile kıyas, mevcut durumu kurtarmak, mevcudun savunusunu gerekçelendirmek isteyenlerin sığınağıdır. Alman yazar da bu kolaycılığa kaçanlardandır. Yakın bir tarihe kadar insanların temel gıda ve ihtiyaç maddeleri için kuyruklarda beklerken, planlı ekonomi sayesinde insanların yaşadıkları sefaletin geride kaldığına inanmıştır. Hele ki Sovyetlerde halkın yaşam kalitesini kapitalist ülkelerinkine kıyasladığında Sovyet insanının bariz üstünlüğe sahip olduğunun altını çizmiş.

Şikâyet edilen konuların başında gelen bürokratik yapıyla doğrudan ilgili “ev kiralamak, gezi arabalarının çalışması için gerekli olan yakıtın temini, birçok kamu binasına giriş ve diğer birçok şey için kimliğe gereksinim” gibi biz dizi problem vardır. Bunların içinde en hayati olanı, konut sorunudur. Halkın önemli bir kısmı çok küçük ve daracık odalarda ikamet etmek zorunda kalmıştır. Muslukların ve tuvaletlerin önündeki kuyruklar can sıkıcıdır. Peki Sovyet insanı bu eksiklikleri nasıl görmüş? Feuchtwanger’in gözlemediğine göre, insanlar daha evvel olağanüstü koşullardan, yoksulluktan geldiğinden ve mazi zihinlerinde dünmüş gibi durduğundan yeni durumdan etkilenmemişler, sevinçlerini, coşkularını yitirmemişlerdir (Feuchtwanger, 2000: 19). Gide de buna temas ediyor, ne olursa olsun insanların neşesinden bir şey kaybetmediğinin altını çizmiştir. Sovyet

insanının tevekkülüne, sabrına ve okuma aşkına dair izlenimi kuşkusuz yerli yerinde saptamalıdır.

Derviş'in, Gide ve Feuchtwanger ile mutabık kaldığı tek konu, konut sorunudur: "Bir buçuk milyon için kâfi gelen bu şehir, dört milyonu tecavüz etmiş olan nüfusa yetişmiyor (Tan, 14 Temmuz 1937:7)." Derviş o kadar iyimser ki bu problemin de geçici olduğunu ve kısa sürede çözüme kavuşacağını ifade etmiş. Yine de 1930'ların kötü koşullarını, savaş yıllarındaki şartlarla kıyas ederek Sovyet sistemine yöneltilen eleştirileri hafifletme gayreti içinde olduğu dikkatlerden kaçmıyor. Derviş; Gide ve Feuchtwanger'in ele aldığı aksaklıklara büyük ölçüde, metnin geneline bakıldığında temas etmediği anlaşılmaktadır. Örneğin eksikliği hissedilen ürünler, mağazaların önündeki kuyruklar, gıda ve barınma sorunu Derviş'in satırlarına hiç yansımamıştır. Anlaşılan Derviş, VOKS rehberinin, onun görmesini müsaade ettiği kadar Sovyetleri gözlemlemiştir. Yani sadece Sovyetlerin arzu ettiği noktaları satırlarına taşımıştır.

7. Övgü ile Yergi Arasında İnşa Edilen Stalin Kültü

Ville Lamaen, Gide'in ziyaretini, onun düşünce dünyası açısından bir felaket olduğunu belirtir. Çünkü Stalinizm, ideolojik olarak kendini adanmış bir bireyin beklentilerini boşa çıkarmıştı (Lamaen, 2017: 1034). Gezi boyunca her yerde Stalin'in heykeli, posterleri ile karşılaşmıştır. Herkesin onun ismini sayıklaması, konuşulan mevzu ne olursa olsun konunun bir şekilde Stalin'e getirilip ondan övgü ile söz edilmesi Gide'in şüphelerini derinleştirmiştir. Bilhassa Gürcistan'da, en derme çatma evlerde dâhi Stalin'in resimlerinin, eski ikonaların bulunduğu yerde asılı olmasının sevgiden mi yoksa korkudan mı olduğunu kestiremediğini yazmış. Ruslar, metinlerde, Stalin için "siz" hitabını yeterli görmemiş, hitabın önüne "Siz ki emekçilerin lideri" veya "Halkların kurtarıcısı" gibi ifadelerin eklenmesini şart koşmuşlardır. Gide, anlatılanların okuyucuya abartı gelebileceğini ancak bunların gerçek olduğunun altını çizmiştir (Gide, 1992: 58). Gide bu tavrın Stalin ile halk arasındaki mesafeyi onarılamaz derecede arttırdığını hüzünle aktarmıştır.

Çeşitli alanlardaki baskıdan ya da Stalin kültüründen şikâyet eden Feuchtwanger, Sovyet gazetelerine yazdığı makalelerin sansür yemediğini ifade etmiştir. Hatta, ülkenin ileri gelen yöneticilerinin "pohpohlama yerine eleştiri duymayı" tercih ettiklerini not düşer. Ancak bir Sovyet filoloğunun "halkın egemenliği" olan demokrasi ile Sovyet tipi "halkı ideal bir şekilde temsil eden" tek kişinin egemenliği olan diktatörlüğü aynılaştırmasına şaşırmıştır. Feuchtwanger, bunun bir şaka olduğunu ifade etse de halkın, Stalin'e duyduğu abartılı saygıyı, "ölçsüz kült"ü ülke dışından gelen herkesin kolaylıkla fark edeceğini yazmıştır. Hemen hemen her yerde, "yerli yersiz", Stalin'e ait dev büst ve resimlerin olmasını garipsediğini sezdirse de nihayetinde bunun Stalin'in hakkı olduğuna inanmıştır. Onun gözlemlerine göre, sadece politik alanda değil, sanatsal ve bilimsel muhabbetlerde de Stalin'in yüceltilmesi ve "ilahlaştırılması" aleladedir. Örneğin, Sovyet dram tekniği üzerine yapılan bir konuşmada alakasız bir biçimde Stalin'in "kazanımları" üzerine "korkunç" övücü sözler sarf edildiğini duyduğunda

şaşırdığını belirtmiştir. Bu abartılı yüceltmelerin hakiki olduğuna kanidir. Bunun nedenini insanların, o günlerin dünyasında, sahip oldukları her şeyi “Stalin’e borçlu olduklarına inan[malarından]” kaynaklandığını söylüyor: “Halk, yaşam koşullarının gözle görülür bir şekilde düzeltilmesinden ötürü teşekkürünü gösterebileceği birisine gereksinim duyuyor...soyut bir komünizme değil, gözle görülür adam Stalin’e minnettar (Feuchtwanger, 2000: 64-66).” Alman yazar, Stalin’in gereğinden fazla yüceltilmesini yersiz ve abartılı bulsa da aşağıdaki görüleceği gibi aynı üslup kendi yazdıklarında da vardır.

Feuchtwanger, Stalin-Troçki kıyaslaması yaparken Stalin’i önceleyerek anlatıya giriş yapmış. Troçki’nin kibri ve nefretine karşılık Stalin’in hakiki bir “üstünlüğe” sahip olduğunu ifade etmiş (Feuchtwanger, 2000: 86). Ona göre, şayet Lenin Sovyetlerin Sezar’ı idiye, bu durumda Stalin onun Augustus’u, yani her durumda onun “çoğaltıcısı” oldu (Feuchtwanger, 2000: 92). Burada bir parantez açarsak, Medvedev’in aktardığını göre, Stalin, yurtdışından gelen misafirlerine kendi elleriyle ikramlar ederdi. Onlara çiçekler sunarak onları tuzağa çekerdi. Feuchtwanger’in Stalin hakkındaki “büyüleyici yorumları” bu tuzağa işaret etmektedir (Medvedev, 1971, 331). Feuchtwanger gibi yabancı ziyaretçilerin mutlaka hayran kaldıkları Moskova metrosu gezdirilmesi Sovyetler ve Stalin’in icraatı hakkında dikkat çekici yorumlara davetiye çıkarmıştı (Sukovata, 2020: 60). Troçki ve Troçkizm’i sanık sandalyesine koymasından anlaşılıyor ki tuzağa düşmeye gönüllüdür. Yani tarafgir bir anlatımla hakikati büktüğünü not edebiliriz.

Derviş de Stalin resimlerinin hemen hemen her yerde asılı olduğunu görüyor: “...hiçbir işçi ve hiçbir münevverin odası yoktur ki orada Stalin’in bir resmi bulunmasın” veya kocaman bir binanın üstünde “Stalin yoldaşın küçük bir çocuğu kucaklayan kocaman bir resmi”, başka bir yazıda “Stalin yoldaşın muazzam bir resmi” gözlerine çarpıyor. Bunu çok defa görüyor. Çünkü Stalin, “bugünkü muvaffakiyetlerin, bugünkü zaferlerin başı[dır] (Derviş,1944: 63; Tan, 22 Haziran 1937; Tan, 25 Haziran 1937; Tan, 28 Haziran 1937)”.

Üçü de Sovyetlerde yaratılan Stalin kültürünü görmüştür. Bu noktada Gide ve Feuchtwanger ile Derviş’in yaklaşım farklarına dikkat çekmek elzemdir. Gide ve Feuchtwanger, Stalin heykellerinin, resimlerinin her yerde olmasını sorunlaştırırken, Derviş, satırlarında Stalin imgesinin şehirlerin her noktasından görünür olmasını olağanlaştırmış ve olması gereken bir sevgi biçimi olarak okura sunmuştur. Tekraren Gide ve Feuchtwanger olağanlaştırmayı sorunlaştırırken Derviş, Stalin’in ilahlaştırılmasını bir gereklilik olarak görmüştür. Aynı zamanda başarıların en büyük payesini Stalin’e vermesi hiç de şaşırtıcı değildir. Aslında yapılan propagandalarla halkın Stalin’e olan sevgisi mecburiyettendi. Yazılı ve görsel basında bütün başarılar, kazanımlar ona mal edilmişti. Bütün Sovyet değerlerinin yegâne inşacısı olarak resmediliyordu. Her şeye hükmeden, tek başına karar veren, her şeye ve her yere yetişen, her şeyden haberdar olan, nerede olması gerekiyorsa o an orada olan ve nihayetinde halk kafasını nereye çevirse karşılarında duran bir kutsal bir imgeye dönüşmüştü. Dolayısıyla ona bir tür yaratıcı

imajı veriliyordu. Sovyetlerde artık bir tanrı olmadığına göre, halkın gözünde yeni 'ölümlü' tanrı kesinlikle Stalin idi. Halkın belleğindeki Stalin buydu, abartı değil, eksik. En büyük talihi de yaşadığı dönemde olan biten hiçbir şeyden sorumlu tutulmamasıydı.

Sonuç

Henüz Sovyetler Birliği üzerine siyasi, sosyolojik ve kültürel tahlil yapmanın erken olduğu bir tarihte politik gezi yazılarının önemi büyüktü. Neredeyse tek başvuru kaynağıydı. 1930'lu yıllarda bu metinleri kaleme alanlar, Batı'nın sınırları içinde sayılabilecek sosyalist rejimin nereye evrileceğini anlamak istemişlerdi. Bu nedenle yazarların Sovyetleri görme ve ele alma biçimleri önemliydi. 1930'lu yılların ikinci yarısındaki siyasi koşulların içinden Sovyet Rusya'sına bakan yazarlar, genellikle seyahati anlatmadan evvel ülkelerindeki siyasi vaziyeti ya da Ruslarla olan tarihsel ilişkileri anlatmışlardır. Eserlerindeki peşrevden de anlaşıldığına göre, anti-Sovyetik olmadıkları, kendi ideolojik değer yargılarıyla/kalıplarıyla Sovyetleri gözetledikleri, izledikleri vakidir. Üçünün de gözlemleri bir iki aylık gibi kısa süre ile sınırlıdır. Ekseriyeti de Moskova ve Leningrad'a ilişkindir. Taşra çok az olduğu için olumlu ve olumsuz yargıların Sovyetleri ne kadar yansıttığı tartışmalıdır. Neticede Moskova başkent, Leningrad ise Moskova'dan önceki üçyüz yıllık başkent idi. Peki Sovyet Rusya'sında görülenler beklentileri karşılamış mıydı? Bu sorunun kısa cevabı Feuchtwanger ve Derviş için evet, ancak Gide içinse kesinlikle hayır. Üçü de aynı başlangıç çizgisinden hareket ederken deneyimleri itibarıyla Sovyetleri değerlendirme motivasyonlarında farklılıklar oluşmuştur. Gide ve Derviş Sovyetlerin ihtişamını görmeye gitmişken Feuchtwanger Sovyetlerin Yahudi politikasını devamlılığını sağlamak adına Sovyetlere ayak basmıştır. Yani eserlerinde hemen hemen aynı mevzulara odaklandıkları, aynı resme baktıkları halde gördükleri ayrıntılar temelde birbirine zıttır. Feuchtwanger ve Derviş'in bakış açısını birbirine yakın olarak konumlandırmak olanaklıdır. Ancak sorunlara daha gerçekçi yaklaşan Gide'dir. Çünkü mutlak bir beklentisi yoktu. Fakat Feuchtwanger ve Derviş'in Sovyetlere dair umutları, beklentileri vardı. O nedenle yazdıkları taraflı olarak değerlendirilebilir. Gide ile Feuchtwanger'in Sovyetlere dair iki farklı anlatısı Sovyetlere sempatik bakan Batılı sosyalist çevreleri çelişkiye sokmuştur. Yani Stalinist baskının devam ettiği süreçte gerçekleşen ziyaretlerden aktarılan olumlu-olumsuz ayrıntılar "ilerici" çevrelerde kafa karışıklığına neden olmuştu. Çünkü Stalin'in uygulamaları, Troçki'nin eleştirilerini paranteze alarak, açıklıkla tartışmaya cüret edilmişti. Gide, daha önce Sovyetler ve sosyalizm hakkında olumlu görüşleriyle ve yazdıklarıyla bilindiğinden onun eleştirilerini sıradan ve peşin kabullere dayanan eleştiriler olarak yorumlamak zorlaşmıştı. Troçkizm diskurundan/eleştirisinden bağımsız olarak Gide'nin Sovyet eleştirisi, antifaşist cephenin faaliyetlerini rahatlıkla icra ettiği en korunaklı mekân haline gelen Paris sosyalist çevrelerin zihin dünyasını tarumar etmişti. Büyük beklentilerle Sovyetlerin yolunu Gide'nin Stalinist uygulamaları alaycı bir dille anlatımı, eserin yayımlandığı dönemde "ilerici" çevrelerden tepki görmüştü. Okurun beklentilerini karşılamayan yorumlar büyük bir iftira olarak değerlendirilmişti. Ancak Stalinizm

eleştirisinin yapıldığı dönemlerde başvuru kaynaklardan biri sayılmıştır. Gide'nin metni daha erken yayınlandığından Feuchtwanger, neredeyse Gide'ye cevap yetiştirmek sorumluluğunu yüklenmiştir. Eserinde Andre Gide'yi doğrudan muhatap almış, onun yazdıklarına cevap yetiştirmiştir. Alman yazarın yöntemi, herhangi bir mesele ile ilgili olumsuz birkaç cümle yazsa da sonrasında sayfalarca bunun aksi olan olumlu bir tablo çizmiştir. Derviş'in gözlemleri en taraflı olanların başında gelmektedir. Moskova'da olduğu tarihlerde Rusların "balşoi teror" dedikleri büyük bir kovuşturma vardı. Devrimin önde gelen isimleri göstermelik mahkemelerde yargılanmışlardı. Ancak, bu durum Derviş'in satırlarına hiçbir şekilde yansımamıştır. Derviş'in metni çok şey söylüyor gibi görünse de toptan bakıldığında Sovyetleri değerlendiren en zayıf metinler içerisindeki yeri sabittir. Derviş'in eserinin uluslararası arenada, Gide ve Feuchtwanger'e kıyasla karşılığı yok iken Misaki Milli sınırlar içerisinde büyük gürültü çıkardığı, Türkçü-ırkçı kesime rahatsızlık verdiği vakidir.

Kaynakça

- Abrioux, O. M. M. (1972). *Andre Gide's writings on social problems*. McMaster University.
- Belli, M. (1999). *Mihri Belli'nin anıları: İnsanlar tanıdım I*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Benjamin, W. (2018). *Letter from Paris: André Gide and his new antagonist* (C. Gelman, Çev.). *Barricade: A Journal of Antifascism & Translation*, 1, 25–52.
- Cabak, R. A. (2001). *Russia in a western mirror: A presentation of Denis Diderot, Mme de Stael and Andre Gide* (CFE Working Paper Series; 13).
- Cornick, M., Hurcombe, M. ve Kershaw, A. (2017). *French political travel writing in the inter-war years*. Taylor & Francis.
- Derviş, S. (1937, Haziran 22). *Moskova'da ilk geceyi nasıl geçirdim?* Tan.
- Derviş, S. (1937, Haziran 25). *Sovyet Rusya'da çocuk meselesi ve çocuk müzesi*. Tan.
- Derviş, S. (1937, Haziran 28). *Sovyet Rusya'da küçükler için büyük işler başarıyor*. Tan.
- Derviş, S. (1944). *Niçin Sovyetler Birliği'nin dostuyum?* İstanbul: Arkadaş Matbaası.
- Estraikh, G. (2004). *Jews as Cossacks: A symbiosis in literature and life*. H. Murav ve G. Estraikh (Ed.), *Soviet Jews in World War II: Fighting, witnessing, remembering* (s. 85–103) içinde. Boston.
- Fayet, J. F. (2017). *The international echoes of the commemorations of the October Revolution (1918–1990)*. *Twentieth Century Communism*, 13, 9–16.
- Feuchtwanger, A. J. L. (1991). *Between fascism and Stalinism: Lion Feuchtwanger's political engagement from 1930s to the 1950s* (Doctoral dissertation). University of Southern California.
- Feuchtwanger, L. (1937). *Moskow 1937: My visit described for my friends* (I. Josephy, Trans.). New York.
- Fitzpatrick, S. (2008). *Foreigner observed: Moscow visitors in the 1930s under the gaze of their Soviet guides*. *Russian History*, 35(1–2), 215–234.
- Friedberg, M. (1954). *Foreign authors and Soviet readers*. *The Russian Review*, 13(4), 266–275.
- Garan, B. (2015). “Seyahat notları” çerçevesinde Suat Derviş'in yurt dışı izlenimleri. G. S. İşçi (Ed.), *Yıldızları seyreden kadın: Suat Derviş edebiyatı* (s. 255–296) içinde. İstanbul: İthaki.
- Gide, A. (1937). *Return from the U.S.S.R.* (D. Bussy, Trans.). New York.
- Gleb, J. A. (2020). “I have no qualms about...”: Aleksandr Lozovskii's 1920 reports about travels with foreign delegates. *International Newsletter of Communist Studies*, 24/25(31–32), 85–100.
- Grinberg, M. (2019). *The Soviet Jewish scripture*. In P. Lerner ve F. Stern (Eds.), *Feuchtwanger and Judaism: History, imagination*. Oxford: Peter Lang.
- Gruber, H. (1965). *Willi Münzenberg: Propagandist for and against the Comintern*. *International Review of Social History*, 10(2), 188–210.
- Hollander, P. (2000). *Gide and Soviet Communism*. T. Conner (Ed.), *André Gide's politics: Rebellion and ambivalence* (s. 161–178) içinde. Palgrave Macmillan.
- Işık, E. S. Ç. (2021). *Eylemi kaleminde bir muharrir: Suat Derviş siyaset, toplum ve kadın üzerine röportajlar-yazılar (1935–1942)*. İstanbul: Libra Kitap.

- Kingstone, B. D. (1981). Jef Last and André Gide: The record of a friendship. *Canadian Journal of Netherlandic Studies*, 3(1-2), 91-94.
- Kopeć, Z. (2011). Moskow: A living or a dead city? *Studia Europaea Gnesnensia*, 3, 153-163.
- Kulagina, O. (2019). [Языковая репрезентация взаимодействия...]. *Conversatoria Litteraria*, 13, 153-160.
- Laamanen, V. (2017). VOKS, cultural diplomacy and the shadow of the Lubianka. *Journal of Contemporary History*, 52(4), 1022-1041.
- Livak, L. (2022). Jef Last, Mon ami André Gide (B. Kingstone, Ed. ve Trans.). *Canadian Journal of Netherlandic Studies*, 42, 171-176.
- Lopatkina, K. (2017). From Mexican artists to the Soviet state: The story of an unwanted gift. *Studia Politica: Romanian Political Science Review*, 17(3), 379-397.
- Mazgaj, P. (2002). Engagement and the French nationalist right. *European History Quarterly*, 32(2), 207-232.
- Medvedev, R. A. (1971). *Let history judge: The origins and consequences of Stalinism*. New York.
- Platonov, R. ve Safiullina, N. (2012). Literary translation and Soviet cultural politics in the 1930s. *Russian Literature*, 72(2), 239-269.
- Sukovata, V. (2020). The Moscow underground of the Stalin time. *ICOMOS – Hefte des Deutschen Nationalkomitees*, 74, 60-65.
- Tikhonov, V. (2017). Red capital, colonial eyes. *Korea Journal*, 57(3), 5-30.
- Усенюк, Д. Д. (2022). «Возвращение из СССР» Андре Жида: до и после. *Литература в школе*, 1, 54-65.
- Харитоновна, Н. Ю. (2016). К истории публикации «Возвращения из СССР». *Studia Litterarum*, 1(3-4), 184-192.
- Харитоновна, Н. (2017). Андре Жид — друг СССР. *Литературный факт*, 3, 164-180.
- Zumkof, T. N. ve Show, K. J. (2020). Don't tell: Education and historical representations. J. Overhoff (Ed.), *Geschichte ist etwas Fließendes* (s. 31-48) içinde. Germany.